

TALABALAR LIDERLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Sh.M.Ergashev¹ 

Mas'ul muallif: Ergashev Shohbek Muzaffarjon o'g'li, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti mustaqil izlanuvchisi.

e-mail: sh.m.ergashev@mail.ru

Received: 29 Sentabr 2026

Accepted: 04 Oktabr 2026

Published: 09 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Ergashev, S. M. TALABALAR LIDERLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI / S. M. Ergashev // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 1. — B. 329–332.

1. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning liderlik qobiliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari yoritilgan bo'lib, mavzu yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar asosida liderlikning umumiy va o'ziga xos jihatlari, liderlik hamda menejment tushunchalarining qiyosiy tahlili, liderlik shaxsining fazilatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: lider, liderlik, liderlik fazilatlari, liderlikning o'ziga xos xususiyatlari, menejment, qiyosiy tahlil.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЛИДЕРСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье освещены теоретические основы развития лидерских способностей студентов. На основе исследований по рассматриваемой проблематике изучены общие и специфические аспекты лидерства, проведён сравнительный анализ понятий «лидерство» и «менеджмент», а также рассмотрены качества личности лидера.

Ключевые слова: лидер, лидерство, лидерские качества, специфические особенности лидерства, менеджмент, сравнительный анализ.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS' LEADERSHIP ABILITIES

Abstract. This article examines the theoretical foundations of developing students' leadership abilities. Based on research conducted on the topic, the general and specific aspects of leadership are explored, a comparative analysis of the concepts of "leadership" and "management" is provided, and the qualities of a leader's personality are examined.

Keywords: leader, leadership, leadership qualities, specific characteristics of leadership, management, comparative analysis.

Kirish. Jahonda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy bilim va ko'nikmalari bilan bir qatorda liderlik qobiliyati, kreativ fikrlashi, kommunikativ-tashkilotchilik kompetensiyalari, ijtimoiy mas'uliyati va individual salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion ta'lim modellari keng joriy etilmoqda. Butunjahon ta'lim forumi tomonidan e'tirof etilgan 2030-yilgacha mo'ljallangan "Barcha uchun adolatli, sifatli hamda uzluksiz ta'lim sari" konsepsiyasiga muvofiq oliy ta'limda talabalarni tashabbus ko'rsatish, jamoaviy hamkorlikni tashkil etish, mustaqil qaror qabul qilish va o'z faoliyatini refleksiv baholashga yo'naltirishni taqozo etadi. Shu jihatdan san'atning obrazli-hissiy va ijodiy imkoniyatlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish asosida talabalarning liderlik qobiliyatini rivojlantirish zarurati kuzatilmoqda.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi oldida nafaqat yuqori darajadagi kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega, balki mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, mas'uliyatli va jamoa bilan samarali hamkorlik qila oladigan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash vazifasi turibdi. Bu jarayonda talabalarning liderlik qobiliyatini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki zamonaviy mutaxassisning kasbiy faoliyatida tashabbus ko'rsatish, qaror qabul qilish, o'z nuqtai nazarini asoslash, jamoani umumiy maqsad sari yo'naltirish va o'z faoliyati natijalarini baholay olish kabi liderlik sifatleri muhim ahamiyat kasb etadi.

Liderlik shaxsning tabiiy xususiyati sifatida emas, balki maqsadli tashkil etilgan ijtimoiy-pedagogik muhit va faoliyat jarayonida rivojlanadigan murakkab shaxsiy-kasbiy sifatlar majmui sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayoni talabalarda liderlik qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish uchun muhim pedagogik makon hisoblanadi. Ayniqsa, talabalarning mustaqil ta'lim olishi, jamoaviy va loyihaviy faoliyatda ishtirok etishi, munozara va ijodiy jarayonlarga jalb qilinishi ularning tashabbuskorligi, muloqot madaniyati, mas'uliyatli qaror qabul qilishi va tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga keng imkoniyat yaratadi.

Liderlik muammosi psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va boshqaruv kabi turli ilmiy sohalar doirasida tadqiq etilgan bo'lib, uning mazmuni va namoyon bo'lish shakllariga nisbatan turli yondashuvlar shakllangan. Pedagogik nuqtai nazardan esa liderlikni rivojlantirish jarayoni shaxsning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, uni ijtimoiy faollikka yo'naltirish va ta'limiy faoliyatda subyekt sifatida namoyon bo'lishini ta'minlash bilan bevosita bog'liqdir. Bunda shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli va

kompetensiyaviy yondashuvlar liderlik qobiliyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini belgilaydi.

Shu sababli talabalar liderlik qobiliyatining pedagogik mohiyatini ochib berish, uning tarkibiy komponentlari va rivojlanish omillarini aniqlash, ta'lim jarayonida samarali pedagogik shart-sharoitlarni belgilash dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada talabalar liderlik qobiliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari, liderlik tushunchasining pedagogik mazmuni, liderlik sifatlarining shakllanish xususiyatlari hamda ularni ta'lim jarayonida rivojlantirish imkoniyatlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Liderlik va uning turli konsepsiyalari, dastlab, kichik guruhlarni tadqiq etish asosida yuzaga kelgan. Mazkur hodisani tushunish milliy fanda rahbarlik va liderlik kabi tushunchani qiyoslashga asoslangan. Liderlik va rahbarlik terminlarini farqlash zarur:

"rahbarlik" – rasmiy belgilangan xatti-harakat, "liderlik" esa ko'proq liderning o'zi uchun ahamiyatli vaziyatga bog'liq tarzda amalga oshadi [4, 24].

Y.N.Yemelyanov [6] va Ye.S.Kuzminlarning [7] ta'kidlashicha, guruh faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan rahbarning jamoa tomonidan lider sifatida e'tirof etilishiga bog'liq. Agar guruh a'zolari rahbarini o'z lideri sifatida qabul qilsalar, jamoada o'zaro ishonch, hamkorlik va birgalikdagi faoliyat samaradorligi ortadi. Shu nuqtai nazardan, liderlik va rahbarlik tushunchalari o'zaro bog'liq bo'lsa-da, ular mazmunan aynan bir xil emas. Rahbarlik, asosan, rasmiy vakolat va lavozimga tayanadigan boshqaruv faoliyatini anglatadi, liderlik jamoa a'zolarining ixtiyoriy e'tirofi va shaxsning ta'sir kuchiga asoslangan ijtimoiy munosabatlar tizimini ifodalaydi.

Liderlik va menejment o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda ularning farqli jihatlari ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ayrim G'arb tadqiqotchilari ushbu ikki tushunchani mazmunan yaqin, ba'zan esa sinonim sifatida talqin qilgan bo'lsalar, J.Kotter [1] va H.Mintzberg [2] liderlikni menejer faoliyatining muhim tarkibiy qismi, ya'ni boshqaruv samaradorligini ta'minlovchi asosiy funksiyalardan biri sifatida izohlaydilar. Aksincha, rus olimlari liderlik va menejmentni mustaqil tushunchalar sifatida baholab, liderlikni ijtimoiy, siyosiy hamda shaxslararo munosabatlar jarayonida namoyon bo'ladigan hodisa, menejmentni esa tashkilotni rejalashtirish, muvofiqlashtirish va nazorat qilishga qaratilgan boshqaruv faoliyati sifatida tavsiflaydilar.

O.S.Vixanskiy, A.I.Naumov va boshqa olimlar liderlik hamda menejment tushunchalarini qiyosiy tahlil qilib, ularning maqsadi, vazifalari, ta'sir mexanizmlari va boshqaruv usullari kabi qator jihatlar bo'yicha sezilarli farqlarga ega ekanligini ta'kidlaydilar [5, 189] 1-jadvalga qarang:

1-jadval

Lider va menejer o'rtasidagi farqlar

Menejer	Yetakchi
Administrator	Innovator
Topshiriq va ko'rsatmalar beradi	Ilhomlantiradi va ruhlantiradi
Belgilangan maqsadlarni amalga oshirishga yo'naltiriladi	Shaxsiy qarash va strategik maqsadlarni shakllantiradi
Reja asosida faoliyat yuritadi	Strategik qarash (vizion) asosida faoliyat yuritadi
Tashkiliy tizim va tartibga tayanadi	Inson omili va jamoaga tayanadi
Mantiqiy dalillar va rasmiy vakolatlardan foydalanadi	Ishontirish, motivatsiya va shaxsiy ta'sirdan foydalanadi
Boshqaruv funksiyalarini amalga oshiradi	Ishonch va hamkorlik muhitini shakllantiradi
Mavjud faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi	O'zgarishlar va rivojlanishga turtki beradi
Kasbiy kompetensiyaga tayanadi	Tashabbuskorlik va fidoyilikni namoyon etadi
Qarorlar qabul qiladi	Qarorlarni amaliy natijaga aylantiradi
Vazifalarni belgilangan tartibda bajarishga intiladi	To'g'ri maqsadni tanlab, samarali natijaga erishishga intiladi
Lavozimi va vakolati asosida e'tirof etiladi	Shaxsiy fazilatlari, obro'si va ishonchi asosida e'tirof etiladi

Tadqiqotchi L.I.Umanskiy liderlik qobiliyatini tavsiflovchi fazilatlarni mazmuniga ko'ra umumiy va o'ziga xos liderlik fazilatlariga ajratadi. Tadqiqotchining yondashuvida "umumiy fazilatlar shaxsning faoliyati va ijtimoiy munosabatlarida namoyon bo'lsa, o'ziga xos fazilatlar bevosita liderlik xatti-harakati, tashkilotchilik va ta'sir ko'rsatish jarayonini ifodalaydi" [8, 69].

Mazkur fazilatlarning tizimli tavsifi 1-rasmda keltirilgan.

LIDERNING UMUMIY VA O'ZIGA XOS FAZILATLARI

UMUMIY FAZILATLAR		O'ZIGA XOS LIDERLIK FAZILATLARI	
(Ularga nafaqat yetakchilar, balki ularga aylanishi mumkin bo'lganlar ham ega)		(Yetakchi xatti-harakatlarining o'ziga xos ko'rsatkichlari)	
1	Kasbiy malaka	1	Qat'iyatlilik
2	Faollik (faoliyatga tayyorlik)	2	Samaradorlikka intilish
3	Tashabbuskorlik	3	Kuzatish (kuzatuvchanlik)
4	Xushmuomalalik	4	Tashkilotchilik qobiliyati
5	Aql-zakovat (aqllilik)	5	Tashkiliy tushuncha (vaziyatni anglash)
6	O'ziga ishonch	6	Faol psixologik ta'sir ko'rsatish qobiliyati
7	Mas'uliyatlilik	7	Tashkiliy ishlarga moyillik
8	O'zini boshqara olish (o'zini cheklash)	8	Yetakchilik pozitsiyasiga intilish
9	Moslashuvchanlik	9	Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish zarurati
10	Hamkorlikka tayyorlik		

Manba: Risvayeva Ch.Z. Individual yondashuv asosida talabalarning yetakchilik qobiliyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (Xorijiy til va adabiyoti ingliz tili yo'nalishi misolida): Ped. fan. dok. dis. avtoref. – Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti, 2025. – 12 b.

1-rasm. Liderning umumiy va o'ziga xos fazilatlari

Tadqiqotchining fikricha, lider uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlar rivojlantirilishi mumkin. Shuningdek, shaxsning o'z salohiyatini namoyon etishga bo'lgan ehtiyoji ham unda liderlik sifatlarining shakllanishi va takomillashishiga xizmat qiladi. Bunda norasmiy liderning maqomi tashqi tayinlov orqali emas, balki guruh a'zolarining e'tirofi va ishonchi asosida shakllanadi.

Muhokama va natija. Shaxsning yetuk bo'lib shakllanishi nafaqat bilimga ega bo'lishni, balki ushbu bilimlarni amaliyotda qo'llash, boshqalar bilan samarali hamkorlik qilish, jamoani boshqara olish va umumiy maqsad sari yo'naltira olishni ham o'z ichiga oladi. Pedagogik yondashuvlarda liderlik – bu "shaxsning o'z guruhida tashabbus ko'rsatib, unga namuna bo'lishi, boshqalarni ilhomlantirishi, umumiy maqsadlar sari yo'naltira olishi, vaziyatni tahlil qila olishi, samarali qaror qabul qilishi va jamoaga ijobiy ta'sir o'tkazishi demakdir".

Liderlik shaxsning quyidagi jihatlarini o'z ichiga oladi:

"Kommunikativlik – boshqa odamlar bilan ochiq, samarali, madaniyatli muloqot qila olish;

Tashabbuskorlik – fikr ilgari surish, yangi g'oyalar yaratish, faoliyatga birinchi bo'lib kirishish;

Mas'uliyatlilik – qarorlar va amalga oshirilgan vazifalar uchun javob bera olish, natijaning ijobiy yoki salbiyligiga nisbatan mas'uliyatni o'z zimmasiga olish;

Analitik fikrlash – vaziyatlarni tahlil qilish, strategiyalar ishlab chiqish, muammoni tizimli yondashuv asosida baholash;

Tashkilotchilik – jamoa ishini yo'lga qo'yish, rollarni taqsimlash, jarayonni boshqarish" [3, 833].

Pedagogik nuqtai nazardan liderlik tug'ma emas, balki to'g'ri tashkil etilgan ta'lim jarayonida shakllantiriladigan, rivojlantiriladigan kompetensiya sifatida qaraladi. O'quv jarayonidagi faol metodlar, erkin fikrlash muhitining yaratilishi, talabalarni qaror qabul qilishga jalb etish aynan liderlikning rivojlanishiga zamin yaratadi.

Tadqiqotchi fikriga tayanib liderlik uslublarini jamoaga ta'sir ko'rsatish, qaror qabul qilish, motivatsiya hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash xususiyatlariga ko'ra lider faoliyatining vaziyatga mosligi va jamoaga ta'sir mexanizmlaridan kelib chiqib, liderlik uslublarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

1. Majburlovchi lider – buyruqlarning zudlik bilan bajarilishini talab qiladi; inqiroz va qayta tuzilish sharoitida samarali, biroq tashkiliy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. Avtoritar-vizioner lider – odamlarni yangi yo'nalishga safarbar etadi, o'zgarishlarni ilgari suradi va kelajak manzarasini aniq ko'rsatadi.

3. Affiliativ lider – insoniy munosabatlar, hamjihatlik va ijobiy psixologik muhitni ustuvor deb biladi.

4. Demokratik lider – muloqot, tinglash, jamoaviy qaror va konsensusni rivojlantiradi.

5. Yuqori sur'at belgilovchi lider – yuqori faoliyat standartlarini namuna orqali o'rnatadi va qisqa muddatda natija olishga intiladi.

6. Kouching uslubidagi lider – xodimlarning kelajakdagi rivoji, kuchli tomonlari va salohiyatini ro'yobga chiqarishga ko'maklashadi.

Liderlik uslublarining vaziyatga mos namoyon bo'lishi, avvalo, shaxsda muayyan liderlik fazilatlarining shakllanganligi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan liderlik qobiliyatiga ega shaxsning muhim sifatlarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

muhim va murakkab qarorlarni qabul qilishga tayyorlik, shuningdek, ular uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishga tayyor bo'lish;

shaxsiy manfaatlarni emas, balki jamoaviy yoki ijtimoiy manfaatlarni ustun qo'yish;

insonlarni ixtiyoriy asosda boshqara olish qobiliyati;

kuchli xarizma va tabiiy ta'sir kuchiga ega bo'lish;

yetakchiga bo'lgan ishonch va ruhan ta'sir kuchining mavjudligi;

xatolarini tan olish va muvaffaqiyatsizliklar uchun shaxsiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olish qobiliyati.

Talabalar liderlik qobiliyatini rivojlantirish uzluksiz va maqsadli tashkil etiladigan pedagogik jarayon bo'lib, u shaxsning tashabbuskorligi, mustaqil fikrlashi, mas'uliyatli qaror qabul qilishi, muloqotga kirishishi va jamoaviy faoliyatni tashkil eta olishi kabi sifatlarning o'zaro uyg'un rivojlanishini ta'minlaydi. Liderlikni faqat boshqaruv qobiliyati sifatida emas, balki talabanning shaxsiy va kasbiy salohiyatini namoyon etuvchi kompleks kompetensiya sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq.

Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli va kompetensiyaviy yondashuvlarni qo'llash, talabalarni jamoaviy, ijodiy va loyihaviy faoliyatga jalb etish ularning liderlik salohiyatini rivojlantirishning muhim pedagogik imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, mustaqil qaror qabul qilish, o'z faoliyatini baholash va refleksiya qilishga yo'naltirilgan ta'limiy muhit talabalarda barqaror liderlik sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Demak, talabalar liderlik qobiliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini tizimlashtirish va ularni ta'lim amaliyotiga maqsadli tatbiq etish zamonaviy oliy ta'limning muhim vazifalaridan biri bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, mas'uliyatli va ijtimoiy faol mutaxassislarni tayyorlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Liderlik qobiliyati shaxsning alohida bir sifati emas, balki shaxsning jismoniy, intellektual, kommunikativ, tashkiliy va axloqiy xususiyatlari integratsiyasi asosida shakllanadigan murakkab pedagogik fenomen ekanligini ko'rsatadi. Uning namoyon bo'lishi tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik, mustaqil qaror qabul qilish, jamoaga ta'sir ko'rsatish, hamkorlikni tashkil etish hamda o'z faoliyatini refleksiv baholash kabi xususiyatlar bilan belgilanadi. Shu bois oliy ta'lim jarayonida talabalarining liderlik qobiliyatini maqsadli, bosqichma-bosqich va faoliyatga yo'naltirilgan pedagogik ta'sirlar asosida rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Kotter, J. P. What Leaders Really Do // Harvard Business Review. – 1990. – Vol. 68, No. 3. – P. 103–111.
- [2] Mintzberg H. The Nature of Managerial Work. – New York : Harper & Row Publishers, 1973. – 298 p.
- [3] Olimjonova Z.B., Hakimova M.A. Talabalarda liderlik va jamoaviy mas'uliyatni rivojlanishining innovatsion usullari // Republican scientific and practical conference. – Toshkent, November 27, 2025. – B 883.
- [4] QodirovX.O. Oliy ta'lim muassasasi talabalarida liderlik sifatlarini rivojlantirish: Ped. fan. dok. dis. – Toshkent: Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2021. – 147 b.
- [5] Виханский, О.С., Наумов А.И. Менеджмент: человек, стратегиуа, организациуа, процесс. – Москва: Гардарики, 2001. – 531 с.
- [6] Емелуанов Ю.Н. Лидерство и групповауа динамика // Хрестоматиуа по политическоуа психологии. – Самара: Издателский дом Бахрах, 1999. – 132 с.
- [7] Кузмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогическоуа деуателности. – Санкт-Петербург: НИИРТМ, 1993. – 89 с.
- [8] Уманский Л. И. Психологиуа организаторскоуа деуателности школников. Москва: Просвещение, 1980. – 160 с.

2021